

УДК 94 (477) (092)

DOI: 10.24919/2312-2595.12/54.283748

Ігор ГИРИЧ

доктор історичних наук, завідувач відділом джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01001 (ihor_hyrych@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1949-3322>

Бібліографічний опис статті: Гирич, І. Б. (2023). Вплив концепції УАН М. Грушевського та концептуальні засади УВАН в Європі та Північній Америці. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 251–267. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283748>.

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ УАН М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УВАН В ЄВРОПІ ТА ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ

Анотація. Мета статті. Обґрунтувати вплив концепції національної академії наук Михайла Грушевського 1890–1920-х рр. на формування концепції Української вільної академії наук 1945 р. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності й історизму. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу концептуальних ідей М. Грушевського на НТШ-УНТ-УАН та їхній вплив на концепцію УВАН. **Висновки.** Концепція Української академії наук (УАН) 1920-х рр. мала вирішальний вплив на концепцію Української вільної академії наук (УВАН) 1940–1950-х рр. В основі однієї і другої лежали фундаментальні думки

© Ігор Гирич, 2023

Михайла Грушевського на наукове і суспільне призначення національної науки для української нації. УВАНівці визнавали слушним переконання голови Історичної секції ВУАН про першочерговість розвитку гуманітарних наук. Члени-засновники УВАН взувалися на діяльність М. Грушевського в межах Історичної секції ВУАН у 1920-ті рр. Також взято було і систему поділу на секції наукових знань (історико-філософсько-філологічні, соціально-економічні та точні науки і медичні дисципліни), яка існувала і в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові, Українському науковому товаристві у Києві та ВУАН, котру розробив М. Грушевський. У своїй діяльності УВАН взяла на озброєння наукову схему історії України, розроблену Михайлом Грушевським. Так, у своїх дослідках УВАНівські вчені розробляли історію ХІХ – початку ХХ ст., як початку модерного часу і постання й обґрунтування національної ідеології новітнього періоду. Особливо це помітно у творчості О. Оглоблина, О. Прицака, Ю. Шевельова, В. Міяковського. Отже, батьки-засновники УВАН взувалися на концепцію М. Грушевського щодо своєї попередниці – УАН в Києві до її розгрому в період сталініцини.

Ключові слова: Михайло Грушевський, УАН, УВАН, концепція національної академії, гуманітарні дисципліни.

Ihor HYRYCH

PhD hab. (History), Head of the Department of source studies of Modern History of Ukraine, Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Triokhsviatyetska, Kyiv, Ukraine, postal code (ihor_hyrych@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1949-3322>

To cite this article: Hyrych, I. B. (2023). Vplyv kontseptsii UAN M. Hrushevskoho ta kontseptualni zasady UVAN v Yevropi ta Pivnichnii Amerytsi [The influence of M. Hrushevskyi's UAN concept and the conceptual foundations of UVAN in Europe and North America]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State*

Pedagogical University, 12/54, 251–267. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283748> [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF M. HRUSHEVSKYI'S UAN CONCEPT AND THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF UVAN IN EUROPE AND NORTH AMERICA

Summary. *The article's purpose.* To substantiate the influence of Mykhailo Hrushevskiy's 1890s – 1920s concept of the National Academy of Sciences on the shaping of the Ukrainian Free Academy of Sciences concept in 1945. **The methodological basis** lies in an interdisciplinary approach. Special emphasis is placed on the structural-functional systematic analysis of historiographical data and the comparative-historical method based on the principles of objectivity and historicism. **The scientific novelty** of the article relies on attempting comprehensive analysis of M. Hrushevskiy's conceptual ideas at the Shevchenko Scientific Society, the Ukrainian Scientific Society and the Ukrainian Academy of Sciences and their influence on the Ukrainian Free Academy of Sciences concept. **Conclusions.** The Ukrainian Academy of Sciences (UAN) concept of the 1920s had a decisive impact on that of the Ukrainian Free Academy of Sciences (UVAN) of the 1940s-1950s. At the basis of both lay Mykhailo Hrushevskiy's fundamental thoughts on the scientific and social goals of Ukrainian national science. UVAN members shared his conviction that the development of humanities is a priority. UVAN's founding members looked up to M. Hrushevskiy's activities within the Historical Section of the VUAN in the 1920s. The division system into sections of scientific disciplines (historical, philosophical, philological, socio-economic, those of exact sciences, medical disciplines, etc.) was also adopted, akin to the system applied by Lviv's Shevchenko Scientific Society, Kyiv's Ukrainian Scientific Society and UVAN, developed by M. Hrushevskiy himself. In its activities, UVAN adopted the scientific framework of Ukrainian history developed by Mykhailo Hrushevskiy. In their research, UVAN scholars studied 19th and early 20th century history, the beginning of modern era, which signified the emergence of modern-day national ideology, as well as its justification. This is especially relevant in the work of O. Ohloblyn, O. Pritsak, Yu. Shevelov and V. Miiakovskiy.

It's been well-documented that the UVAN founding fathers looked up to M. Hrushevskiy's concept fulfilled in its preceding organization – Kyiv's UAN, before its demolition during the Stalinist period.

Key words: *Mykhailo Hrushevskiy, UAN, UVAN, national academy concept, humanitarian disciplines.*

Постановка проблеми. В історіографії питання про ідейний вплив концепції національної академії на виниклу після Другої світової війни Українську вільну академію наук не ставилося. Лише в інформаційній площині вказувалося, що УВАН ідеологічно пов'язує себе із попередницею – УАН (1946, Бюлетень УВАН; 1947, Літопис УВАН). Але постає питання, чому М. Грушевського, а не лише В. Вернадського чи С. Єфремова і А. Кримського варто вважати ідейним натхненником національної академії наук у Києві? У 1918 р. М. Грушевський номінально відмовився від поста президента УАН, який йому пропонував Павло Скоропадський. Академіком ВУАН М. Грушевського обрали з поверненням до України у 1924 р. Але чи керувалися безпосередні засновники УАН власними думками, чи на них впливала ідея національної академії наук М. Грушевського? Що в'яже структури великого історика і організатора науки в один ланцюг: НТШ-УНТ-УАН-УВАН? Нижче автор висловить свої спостереження стосовно цих запитань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Узагальнювальних праць дослідного характеру про концептуальне бачення ідеї УВАН ми не маємо. Існує думка, що УАН 1920-х рр., до її переформатування в АН УРСР, була «Кримсько-Єфремівською» ВУАН. А тодішні її очільники А. Кримський і С. Єфремов ворогували з М. Грушевським. Між тим особиста ворожнеча не впливала на спільну точку зору ідейних і змістовних засад УАН. Необхідністю з'ясування їх впливовості на концепцію УВАН і зумовлена актуальність обраної нами проблеми.

Мета запропонованого дослідження полягає у доведенні думки, що ідея національної академії наук М. Грушевського з певними модифікаціями перейшла три періоди своєї історичної «акліматизації»: від ідеї НТШ-УНТ, через УАН до УВАН.

Виклад основного матеріалу. Осмислення проблеми витоків національної науки у вільному світі породжує питання – чи існував духовний вплив Михайла Грушевського на концепцію і завдання Української вільної академії наук та чи керувалися батьки-засновники УВАН міркуваннями М. Грушевського про місце і роль національної науки в суспільстві? Заснування УВАН у 1945–1946-х

рр. мало на меті відродити на чужині відносно незалежну в досталинський період Всеукраїнську академію наук. Але чи можемо ми твердити, що існувала монолітна за своєю концептуальною сутністю ВУАН? Чи існувала єдина концепція національної науки у 1920-х рр. (Гирич, 2013) до її комунізації у кінці 1920 – на початку 1930-х рр.? І якщо існували різні варіанти бачення змістовно-ціннісного наповнення ідеї національної академії, то саме якого варіанту такої концепції дотримувалися батьки-засновники УВАН?

Ідея Української національної академії наук виникла у часи зародження політики «нової ери», тобто пошуку польсько-українського суспільно-політичного компромісу в Галичині часів існування Австро-Угорської монархії. Серед народовців Західної України та українофілів-громадівців Наддніпрянщини виникла ідея творення політичного культурництва на місце культурництва аполітичного, яке ширили старогромадівці під проводом В. Науменка. Її вперше задумали лідери українського національно-визвольного руху О. Кониський, В. Антонович та О. Барвінський ще у 1870–1880-х рр. Вони сподівалися, що політика орієнтації на польські крайові кола та австрійські урядові чинники дозволить після перших успішних наукових видань перетворити спочатку літературне (1873), а від 1892 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка на Українську академію наук. Такий шлях пройшли більшість слов'янських народів в межах Австро-Угорської імперії. Проте польські політичні кола Галичини, маючи переважальний вплив на австрійських політиків, не дав змоги втілити в життя цю ідею, яку відразу по приїзді у 1894 р. до Львова почав здійснювати М. Грушевський.

Фактично під його керівництвом НТШ стала некоронованою національною академією наук. І її структуру сам історик уважав зародком майбутньої УАН. Усі українські діячі розглядали таку академію не лише як суто академічну установу, але передусім інституцію, яка має бути культурним локомотивом для підготовки української наукової еліти і народних мас до ідеї суспільно-політичної окремішності української нації від сусідніх панівних націй росіян і поляків, які поділили українську етнічну територію (Гирич, 2012). Через такі широкі завдання НТШ мала в своїй структурі інституції, що не мали безпосереднього наукового спрямування, як приміром, суспільно-політичний і літературний журнал «Літературно-науковий вісник» або «Українсько-руська видавнича спілка». Звідси і заангажованість М. Грушевського до утворення в Галичині у 1899 р. Національно-демократичної партії.

Провадячи послідовну політику «Галицького П'ємонту», М. Грушевський творив на конституційній австрійській державній території соборну українську науку для пересадження її при першій слушній нагоді на наддніпрянській ґрунт. Така нагода з'явилася після Першої російської революції 1905 р., коли у 1906–1907 рр. М. Грушевський переніс наукову діяльність до Києва і заснував Українське наукове товариство в Києві (УНТ), яке було зліпком з НТШ, але мало окрему структуру. Концептуально ж – це була аналогічна до НТШ інституція. Більшість вчених були дійсними членами як НТШ, так і УНТ. Спільне керівництво їх М. Грушевським давало змогу поширювати національну науку по усіх теренах австро-угорської та російської держав, утримувати спільність організаційних принципів і завдань.

М. Грушевський хотів зі здобуттям незалежності України в ході національної революції 1917–1921 рр. перетворити УНТ-НТШ на УАН. На жаль, у подіях державного будівництва цей старий замисел українських інтелектуалів ще 1890-х рр. не вдалося здійснити. До влади прийшов Павло Скоропадський, співпрацювати з яким як «заколотником» М. Грушевський не міг. Гетьман зробив ставку на концепцію видатного російського природознавця українського походження Володимира Вернадського, який мав відмінне розуміння завдань Української академії наук. Він розглядав УАН не стільки національною, тобто незалежною від інших національних академій інституцією, скільки як регіональний науковий центр, частину серед інших провінційних російських академій наук, як приміром, Сибірської або Грузинської. Ставка, за В. Вернадським, мала робитися на природничі, а не гуманітарні дисципліни, як у Грушевського. Академія мала бути деполітизованою структурою, яка індиферентно ставиться до політичних завдань української нації на сучасному відтинку часу.

Під такий концепт УАН підбиралися і перші академіки, які в більшості представляли з дореволюційних часів партію кадетів, яка не визнавала навіть федерації українських земель в межах російської держави. З українських діячів в академії національну сторону представляли Агатангел Кримський, а після 1920 р. – Сергій Єфремов, а також третій президент УАН – Микола Василенко. Характерно, що з галичан було обрано в мовознавчій ділянці лише члена НТШ Степана Смалъ-Стоцького, а історією керував глибоко «законспірований» під «общероса» харківський професор Дмитро Багалій. У Києві ж історичною галуззю керував великодержавник, проросійськи наставлений професор Київського університету

Володимир Іконников. Отже, концепції В. Вернадського відповідав і переважний склад голів кафедр і комісій УАН.

З відходом В. Вернадського у денікінську еміграцію та від'їздом до Європи низки академіків УАН ситуація в середині академії покращала в українізаційний бік. ВУАН стала за визначенням большевиків «Кримсько-Єфремовською» ВУАН. Перший, як неодмінний секретар, а другий як віце-президент, фактично керували академією і визначали її національний статус. І це відповідало концепції М. Грушевського. Президенти УАН керівного впливу на науково-організаційний бік справи не мали.

Після повернення М. Грушевського з політичної еміграції (1924) розпочалася боротьба між Єфремовим-Кримським, з одного боку, та М. Грушевським, з іншого, за головні місця в керівництві УАН (Гирич 1996). У сутнісному сенсі це не була принципова боротьба в національній ділянці, а тактичне позиціонування. С. Єфремов уважав за потрібне не шукати компромісів з російськими большевиками, протиставляти український інтерес російсько-класовому інтересу комуністів. М. Грушевський натомість намагався порозумітися з націонал-комуністами М. Скрипником і О. Шумським. С. Єфремов і А. Кримський воліли існувати у межах фінансових квот, виділених харківськими большевиками на існування Академії. М. Грушевський же намагався дістати додаткове фінансування, протиставляючи себе віцепрезидентові і неодмінному секретареві ВУАН. Цю боротьбу, зі свого боку, розпалювало і підтримувало комуністичне керівництво в Харкові, вбачаючи в ній одну зі сходинок боротьби з «буржуазними націоналістами» для культурного опанування інтелектуального Києва. Попри існування ворожнечі, загалом можна казати про порозуміння між обома групами, бо М. Грушевський, опанувавши Історичну секцію, фактично очолив історичну науку в ВУАН, а Кримський і Єфремов керували філологічним відділом. Окремо стояв соціально-економічний відділ ВУАН під керівництвом Миколи Василенка, який теж був національним і, по суті, протибільшовицьким.

З процесом СВУ, у 1928–1929 рр. розпочалося нищення національної і некомуністичної структури ВУАН. Фактично у 1930-ті рр. попри тоталітаризм та войовничий комуністичний диктат була відновлена концепція УАН за задумом В. Вернадського. Байдужа до національного, але з акцентом на розвиток наукоємних галузей науки, що вимагали виробничо-дослідної бази, АН УСССР фактично стала регіональною академією СССР.

Українські науковці, що потрапили в результаті Другої світової до вільного світу, намагалися відтворити передусім

концепцію М. Грушевського, а не В. Вернадського. Безперечно, варто включати до поняття «концепція М. Грушевського» також працю, здійснювану мовознавцями і літературознавцями А. Кримським і С. Єфремовим. Які спільні моменти між УВАН у Європі, Канаді і США та ВУАН М. Грушевського варто відзначити? УВАН, так само, як НТШ М. Грушевського, головним завданням українських науковців називала участь у процесі українського державотворення. Тобто членом УВАН був той науковець, який визнає український окремішній історичний процес, конечність здобуття Україною державної незалежності. Без таких принципових позицій назвати науковця саме українським важко, натомість це – радянський (совєтський) учений, вважали члени-засновники і подальші співробітники УВАН.

Можна казати, що науковці УВАН були близькими і до суспільно-політичних пріоритетів М. Грушевського, демократичного республіканізму колишнього голови Центральної Ради. Хоча О. Оглоблин з Н. Полонською-Василенко схилялися перед консервативною візією майбутнього України, певний час були близькими до гетьманського руху, все ж тяжіли до центристського націонал-демократизму. Левко Чикаленко був членом УСДРП і Центральної Ради. Республіканську форму демократичного правління сповідували й інші члени УВАН. Саме УВАН було тією інституцією, яка намагалася відродити традиції політичної УНР у часах панування тоталітарної ідеології бандерівського відламу ОУН. Багато спричинилися до відбілювання М. Грушевського-державотворця, як скажімо, історик Л. Винар, О. Домбровський, М. Антонович і В. Дорошенко.

УВАН, як і Академія за М. Грушевським уважала, що наголос в науковій діяльності треба ставити на гуманітарний цикл наук з перевагою історичного блоку. Саме так на Академію наук дивилися французькі вчені, які творили свою національну академію на початках Нової історії. Не випадково ще до офіційного обрання, президентом УВАН фактично вже став історик Дмитро Дорошенко. Цікаво, що він неофіційно визнавався першим істориком України у післявоєнний період. Очевидно, саме це і визначило вибір іншими науковцями саме його кандидатури. Таким першим істориком України в кінці XIX – початку XX ст. був М. Грушевський. Крім усього іншого, Д. Дорошенко був одним із засновників і популяризаторів нового історіографічного державницького напрямку. Свого часу національно-демократичний напрям в історіографії започаткував Михайло Грушевський.

Дмитра Дорошенка було обрано Президентом УВАН на першій конференції УВАН 24–25 квітня 1946 р. Фактично неофіційно він сприймався президентом ще під час нарад членів-засновників в кінці 1945 р. Інавгураційну промову щодо постановня УВАН виголосив 4 січня 1946 р. в Авґсбурзі теж історик Левко Чикаленко. З київською УАН і концепцією В. Вернадського була паралель у кількісному складі членів-засновників. У листопаді 1918 р. першими академіками УАН стали 12 осіб. «Апостолами» УВАН – так само дванадцятро – у нараді 16 листопада 1945 р. брали участь Дмитро Дорошенко, Леонід Білецький, Володимир Державин, Петро Курінний, Володимир Міяковський, Віктор Петров, Василь Чапленко, Левко Чикаленко, Володимир Шаян, Вадим Щербаківський, Олекса Повстенко, Даміан Горняткевич. УВАН творили наукові групи-секції за науковими спеціальностями. Першими такими групами були секції передісторії та ранньої історії з допоміжними науками, історії та теорії літератури та мовознавча секція. На кінець 1946 р. існувало 12 груп у складі 86 дійсних членів, через рік було вже 18 груп і 149 членів.

1945 р. при УВАН В. Міяковським було засновано архів-музей та бібліотеку. Є певна аналогія між музеєм-архівом УВАН та Київським центральним історичним архівом України, який перед війною теж очолював В. Міяковський. Не випадково КЦІА був названий ім'ям Володимира Антоновича, а Архів-музей в Нью-Йорку – його сина Дмитра Антоновича. Між першою і другою інституцією у Празі існував ще один архівно-музейний центр – Музей визвольної боротьби України, очолюваний Дмитром Антоновичем. Отже, усі три інституції ставали ланкою одного культурного процесу: національних архівів Києва, Праги і Нью-Йорка, які протистояли комуністичній партії та заперечували ідею класової боротьби, натомість визнавали примат національного інтересу.

Фактично УВАН, як і колишню ВУАН, очолювали і визначали історики, мовознавці та літературознавці, ніби повторюючи часи М. Грушевського, А. Кримського, С. Єфремова. Серед учених УВАН переважали історики: Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблін, Б. Крупицький, В. Петров, М. Антонович, Т. Мацьків, Л. Винар, О. Прицак, історик права А. Яковлів. Президентами УВАН були найвидатніші історики другої половини ХХ ст., крім Д. Дорошенка, ще й О. Оглоблін, що був президентом у 1970–1979-х рр. Серед літературознавців і мовознавців теж були найвидатніші особистості у своїй науковій царині: Ю. Шевельов (двічі президент на межі 1950–1960-х та у

1980-ті рр.). Ю. Шевельов був не просто літературознацем, але представляв історико-літературні дослідження та історичне мовознавство.

УВАН складався з трьох окремих структур: УВАН в Європі, а також УВАН в США та УВАН у Канаді. Спочатку перед вів канадійський УВАН, саме там опинився президент УВАН Д. Дорошенко. Дмитро Іванович був президентом УВАН у Канаді та Німеччині у 1948–1951 рр. Після нього тривалий час президентом канадійського УВАН був інший член-засновник, історик літератури Л. Білецький – 1954–1974 рр. Третій лідер канадського УВАН Ярослав Рудницький президентував у 1974–1977 рр. У кінці 1970-х – 1980-ті рр. УВАН у Канаді керували літературознавець та історик літератури Я. Розумний та історик церкви Олександр Баран. Як бачимо, біля керма канадійського УВАН були виключно гуманітарії.

Лідерство в концепції розбудови УВАН на межі 1940–1950-х рр. перейшло з Канади до США завдяки активним організаторським здібностям президента УВАН в США Михайла Ветухова (був президентом у 1950–1959 рр.). В Нью-Йорку так само керували УВАН переважно гуманітарії. Виняток становив хіба фахівець з рослинництва О. Архімович, що був президентом у 1961–1970 рр. М. Ветухів, хоча за фахом не був гуманітарієм, розвивав саме гуманітарні дослідження. За його участі почали виходити «Аннали» та шевченкознавчі видання. У 1959–1961-х рр та у 1980-х рр. на чолі Академії був видатний літературознавець і мовознавець Юрій Шевельов, а у 1970-х – історик Олександр Оглоблін. У 1990-ті рр. ще один історик XIX ст. – Марко Антонович був на чолі УВАН у США. У 2000-ті рр. керував УВАН в США фізик Олекса Біланюк. Нинішній президент – Альберт Кіпа – літературознавець, фахівець з німецької літератури. Історична секція УВАН (збіг назви з головною складовою ВУАН, яку очолював у 1920-ті рр. М. Грушевський не виглядає випадковою) була уконституйована 10 березня 1952 р. Її головою було обрано найбільшого українського історика другої половини XX ст. Олександра Оглоблина.

На Заході у вільному світі Європи і Америки в УВАН опинилися куди більш потужні наукові сили, ніж на материкових теренах. Академічний рівень знань і визначну наукову вартість мали публікації Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Б. Крупницького, В. Петрова, В. Щербаківського, А. Яковлева, Ю. Шевельова, Л. Білецького, Л. Чикаленка, Я. Рудницького. Такого рівня науковців АН УРСР не мала і близько.

М. Грушевський намагався використовувати у своїй Історичній секції сплав молодості і досвіду. В його Комісіях і

Катедрах були представники покоління учнів В. Антоновича: Володимир Щербина, Василь Данилевич, Іван Щітківський. Працювали А. Шамрай і Г. Берло – сучасниці М. Грушевського. УВАН теж будувало свою роботу на двох генераціях учених. Перше покоління політичної еміграції після військового програшу Української революції 1917–1921 рр. (Д. Дорошенко, Л. Білецький, Л. Чикаленко, В. Щербаківський: майже всі особисто знали М. Грушевського) та друге – науковців, що вимушено залишили Україну після Другої світової війни (В. Державин, П. Курінний, В. Міяковський, В. Петров, В. Чапленко, В. Шаян, О. Повстенко, В. Дорошенко). Також молоде покоління превалювало над старшим. Основу Історичної секції склали учні М. Грушевського 1890–1900-х рр. народження.

Фактичним учнем М. Грушевського в ділянці дослідження громадського життя та літературознавчих аспектів, а також представником публіцистичної школи Михайла Грушевського був Володимир Дорошенко. І саме його через особисті зв'язки останнього з В. Міяковським, Д. Дорошенком, Л. Білецьким УВАНівці намагалися притягнути до співпраці. 24 грудня 1949 р. Д. Дорошенко повідомляв листовно Володимира Вікторовича про обрання його дійсним членом УВАН. Про нав'язування УВАН до традицій М. Грушевського свідчила і стаття першого президента УВАН «М. Грушевський як голова НТШ», уміщена в газеті «Український голос». Д. Дорошенко сподівався у 1950-му р. відновити історичний журнал «Україна», чим нав'язувалася наступність історичних структур УВАН до історичних інституцій М. Грушевського в структурі ВУАН (АМ УВАН, ф. 76, лист від 24. 12. 1949).

Структура УВАН у США повторює ВУАН і навіть частково НТШ, що само собою поєднує їх з концепцією Академії М. Грушевського. У Вільній академії існували відділи: історично-філологічно-філософський; правничо-економічний; природничих і медичних наук; фізико-хімічно-математичний і технічних наук. ВУАН мало поділи на три відділення: історично-філологічне, соціально-економічне і фізико-математичне. НТШ поділялося на секції, але знову ж таки з трьох за кількістю: історично-філософську, філологічну та математично-природописно-лікарську. Як і ВУАН, УВАН мала позасекційні установи: Інститут шевченкознавства, Мистецьку кураторію, Бібліотеку-архів-музей УВАН ім. Д. Антоновича. Саме остання стверджувала суспільно-політичну спрямованість української науки в УВАН та тяглість традиції визвольних змагань. Архів-музей мав ім'я Д. Антоновича, який

керував музеєм визвольної боротьби у Празі. У місцях згуртування українських науковців існували групи УВАН у Вашингтоні, Денвері, Детройті. Подібна ситуація існувала в Історичній секції УВАН М. Грушевського: працювали Комісії порайонного вивчення України, які склалися з місцевих науковців і краєзнавців у Чернігові, Полтаві, Харкові, Вінниці, Одесі тощо.

УВАН зберігало принцип соборності. Попри те, що це була передусім наддніпрянська інституція, вона мала в своїх членах велику кількість галичан. Зокрема, дійсними членами УВАН були західні українці: О. Прицак, Л. Винар, О. Домбровський, Ю. Луцький, Я. Рудницький, Л. Соневицький. Голова Історичної секції ВУАН створив Комісію Західної України, до якої залучив усіх основних істориків львівського НТШ 1920-х рр.: М. Кордубу, В. Герасимчука, І. Крип'якевича, К. Студинського, В. Щурата, М. Возняка та ін. Літературознавча і мовознавча складова УВАН ніби продовжувала традицію Історико-філологічного відділення УАН Єфремова-Кримського. Навіть УАН не могла б похвалитися таким гроном гуманітаріїв-філологів та літературознавців, як Ю. Шевельов, Д. Чижевський, Г. Костюк, Ю. Луцький, Ю. Тищенко-Сірий, Л. Биковський.

Однією із важливих проблем для функціонування на Заході єдиної української національної науки було питання співвідношення УВАН і НТШ. Якщо УАН у 1918 р. вилонилася з меж НТШ, то на 1945 р. стояло завдання, чи зберігати посталу у 1920-х рр. нову наукову структуру підсоветської України, чи повернутися до часів передреволюційних, коли українську науку представляли НТШ та УНТ. Статус УАН об'єктивно був вищим за дореволюційний статус НТШ. У 1920-х рр. завдяки співпраці голови Історичної секції ВУАН М. Грушевського і голови НТШ К. Студинського склалася така ситуація, що НТШ розглядалася складовою частиною ВУАН на західних українських землях, окупованих Другою Річчю Посполитою. Не випадково з подачі М. Грушевського академіками ВУАН стали усі найвизначніші гуманітарії Західної України – дійсні члени НТШ: В. Гнатюк, М. Возняк, В. Щурат, К. Студинський, Я. Гординський. Цікаво, що академіками обиралися передусім науковці, які перебували в ділових і дружніх контактах з М. Грушевським. Не потрапили в академіки такі заслужені науковці, як історики, учні М. Грушевського С. Томашівський, І. Крип'якевич, М. Кордуба. Натомість ставка була зроблена на літературознавців та істориків культури й літератури. При комунізації Академії усі ці академіки були викинуті з дійсних членів як «українські буржуазні націоналісти». Деякі з них після приєднання Західної України до

СРСР були повернуті в дійсні члени АН УРСР. Отже, ВУАН (не АН УРСР) можна розглядати як надбудову над усіма науковими центрами, як координуючий центр національної науки.

Деякі вчені, які були близькими і до М. Грушевського, і до НТШ, зокрема літературознавець, історик громадських рухів та бібліограф Володимир Дорошенко, спершу пропонували членам-засновникам УВАН орієнтуватися на НТШ як вироблену і збережену на рівні вчених наукову структуру. Натомість УВАНівці ратували за те, що відновлення ВУАН у формі УВАН підносить статус української науки в світі і зберігає потрібний паралелізм, який не може сприйматися як регіональне протиставлення наддніпрянської і наддністрянської науки. Власне УВАН 1920-х рр. було таким самим дітищем М. Грушевського, як і НТШ. Єдина різниця, що до нього в Києві вже долучилися А. Кримський і С. Єфремов.

Перший президент УВАН Дмитро Дорошенко у листі до В. Дорошенка 17 травня 1947 р. писав: «Щодо об'єднання УВАН з НТШ, то я гадаю, що це не вдасться зробити, бо керманічи УВАН не схочуть піти під начало товариства ім. Шевченка, я вже це бачу. Та й НТШ не є те саме, що було колись, це ж тільки стара фірма, що не наповнена новим змістом.... УВАН постало перше, ще в кінці 1945 р. НТШ відродилось тільки недавно, так чому ж воно мусить уступитись перед Академією, ще нічим не виявивши власної праці?» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 17. 05. 1977).

Не Д. Дорошенко, а діячі наступного покоління були справжніми творцями УВАН. Дмитро Іванович називає на ім'я справжніх провідників УВАН – В. Міяковського та П. Курінного. Постать Д. Дорошенка розглядалася як авторитет і символ нової наукової інституції, яка мала залишатися при посаді, якщо навіть доведеться йому залишити Канаду і повернутися до Європи. «Я мусив на це погодитись, – писав Д. Дорошенко, – не із честолюбства якогось, а щоб репрезентувати Академію в Канаді та Сполучених Штатах і добитись змоги зосередити наших науковців в Америці. Дмитро Дорошенко далі в листі до Володимира Вікторовича відзначав, що «не є автократом в Академії, а лиш виконує бажання її справжніх творців – Міяковського, Курінного та ін.» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 17. 05. 1977). На жаль, здоров'я Д. Дорошенко похитнулося. Жити йому залишалось лише чотири роки. Дмитрові Івановичу вже було тяжко їздити, ходити і працювати науково, але ініціатори УВАН, крім зазначених, ще Л. Білецький, Я. Рудницький, В. Щербаківський, Л. Чикаленко та ін. закликали залишатися на посаді для авторитетної репрезентації Академії.

Ще з середини 1940-х рр. розпочалася близька співпраця в царині УВАН між В. Міяковським і В. Дорошенком. У листі від 16 грудня 1945 р. Володимир Варламович писав директорів бібліотеки НТШ: «Заклав я тут в Сомме-Казерне Український Музей-Архів (УМА) як продовження роботи Музею визвольної боротьби України [МВБУ. – І. Г.], з тими ж відділами – бібліологічним (куди збираються між іншим всі сучасні видання в шести примірниках: одна для УМА, а п'ять для майбутніх центральних бібліотек), Шевченкіана, Театральна, Літературно-мистецький архів тощо. Отже, маємо спільні інтереси, бо і Ви кажуть, відкрили філію МВБУ... Ми тут міркували над цим і прийняли форму Української Вільної Академії Наук» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 16. 12. 1945). В. Міяковський пропонував В. Дорошенкові разом з Л. Биковським, Є. Пеленським і А. Животком) очолити групу бібліологічну, а літературну – Леонід Білецький. Його також запрошували стати до керівництва Музеєм визвольної боротьби України (АМ УВАН, ф. 76, лист від 29. 12. 1945).

Між тим тема соборності науки і небажаність наддніпрянського партикуляризму розглядалася і в листах Л. Білецького до В. Дорошенка. Останній висловлював подив з приводу принципового і послідовного опору УВАНівцями спробам провідників НТШ приєднати УВАН до американського і канадійського НТШ. Леонід Білецький писав: «Не дивуйтеся, дорогий Володимире Вікторовичу, що робимо опір Чубатим і Кубійовичам-Падохам і будемо робити, бо льокайствувати не вміємо. Працюємо в гарній дружній атмосфері УВАН. Дмитра Івановича [Дорошенка] любимо й не дамо йому загинути, хоч би як того не хотіли різні церберенята. Забезпечили його дарунком від громадянства більше як на рік. Нехай відпочиває... До Торонта не пустили і не пустимо, хіба розсваримося і ціною Президента УВАН. До партійщини УАН не допустимо. В періодику «Самостійна Україна» Л. Білецький мав розмістити статтю «Чому УВАН?» з поясненнями причин небажання зливатися з НТШ» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 4. 12. 1949).

І Л. Білецький, так само як і Д. Дорошенко, відзначав, що традиція НТШ М. Грушевського не покривала цілком тодішнє НТШ. «Вже таку рекламу, яку Чубатий робить для теперішнього НТШ коштом НТШ М. Грушевського в минулім, – писав Л. Білецький, – то такої другої не знаю. «Ми пахалі», «Наші предки Рим спаслі»... Нарешті пускає провокацію, що Д. Дорошенка хочать на голову НТШ... Знаю, гадають, що від'їзд Дмитра Івановича зліквідує УВАН» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 4. 12. 1949).

У своїх статтях в УРДПівських «Українських вістях» В. Дорошенко, говорячи про львівське НТШ, підкреслював його всеукраїнське узasadнення. Л. Білецький цьому аргументу відкидав рацію, бо вважав, що «на українців України [галичане] дивились, як на мішок із грішми. [І] коли би не Грушевський, то певен, що небагато би НТШ без Грушевського видало плодів. Не більше за 75 років, як за Грушевського за один рік» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 4. 12. 1949). У цих словах Л. Білецького не можна не побачити слухності. По-перше Михайло Сергійович виявився найвдалішим менеджером. І кількість томів «Записок НТШ» при його редагуванні, аж до 1990-х рр. залишалось більшим, ніж за всі роки від 1913 до кінця 1980-х.

По-друге, М. Грушевський завжди у полеміках усередині НТШ, на низці Загальних зборів намагався відстоювати право Східної України виступати на паритетних засадах з галичанами в керівництві Товариством. Проте ця боротьба за наукову соборність була, зрештою, програна у конфлікті 1913 р. І львівський професор змушений був переїхати до Києва, зосередившись на діяльності УНТ в Києві. Отже, поборюючи М. Грушевського, президія НТШ фактично поборювала наукову соборність на користь галицького регіоналізму.

Левко Чикаленко порівнював НТШ і УВАН з УНР і ЗУНР. У його міркуваннях багато упередженості до західних українців. Можемо говорити про наявність певного комплексу щодо галичан, наддніпрянського партикуляризму. Левко Євгенович протиставляє інтелігенції народ. Про перших він невеликої був думки. У листах до В. Дорошенка писав: «Наукове товариство і Академія це по-моєму ЗУНР і УНР. До соборності нам скоро дорости не пощастить. Замало і у нас, і у галичан дійсно інтелігентних людей, хоч учених і багатенько вже поробилося. Взагалі, придивляючись до всіх: і наших, і галичан, я думаю, що ми ще взагалі не нація, а тим більше не одна нація. Хоч народ наш один і при тому хороший і культурний. А інтелігенція то здебільшого – «телеграфісти» або «фельдшери» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 8. 11. 1947).

Навколо УВАН гуртувалися передусім вчені підросійської України, які сприймали Академію як альтернативу західноукраїнській НТШ, де провід вели галицькі вчені. Східноукраїнські науковці не бажали підпорядковуватися керівництву західноукраїнських науковців. Володимир Дорошенко за походженням був «східняком», уродженцем Лубенщини. Працюючи на посаді в львівському НТШ, він був зобов'язаний місцем своєї праці теж «східнякові» голові НТШ М. Грушевському.

Тому вчені Києва вважали, що В. Дорошенко, попри великий час праці у Львові, має підтримувати ідею УВАН як певну альтернативу НТШ. Левко Чикаленко писав В. Дорошкові про ставлення до нього іншого передвоєнного киянина В. Міяковського: «Він [Міяковський] пам'ятаю, давненько то вже було правда, сердився на Вас за співпрацю з НТШ (властиво з Кубійовичем), бо він з Курінним досить енергійну боротьбу проти тоталітарних тенденцій НТШ провадили і всіх, хто «не такі» трактував як тих, хто «проти нас»».

УВАН у Канаді, виходячи з традицій ВУАН 1920-х рр., хотіло відродити видання найкращого книгознавчого видання передвоєнної доби журналу «Бібліологічні вісті» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 22. 01. 1950) – періодичного видання Українського наукового інституту книгознавства (УНК), який провадив Юр Меженко, і яке так само виходило з традицій співпраці на книгознавчому полі істориків і широкого дослідницького кола середовища як М. Грушевського, так і Кримського-Єфремова. Ця ідея дуже припала до вподоби В. Дорошкові. До здійснення проекту він залучив В. Міяковського, А. Животка, Ю. Сірого (Тищенко), Є. Пеленського та інших визначних українських книгознавців Європи і Північної Америки. В. Міяковський в листах до В. Дорошенка писав прямим текстом, що «для нав'язування традицій ми стараємося зберегти старі назви видань. «Бібліологічні вісті» було б дуже до речі назвати» (АМ УВАН, ф. 76, лист від 17. 07. 1946). Останнього теж хотіли долучити до гурту бібліологів та книгознавців.

Висновки. Концепція Української академії наук (УАН) 1920-х рр. мала вирішальний вплив на концепцію Української вільної академії наук (УВАН) 1940–1950-х рр. В основі однієї і другої лежали фундаментальні думки Михайла Грушевського на наукове і суспільне призначення національної науки для української нації. УВАНівці визнавали слушним переконання голови Історичної секції ВУАН про першочерговість розвою гуманітарних наук. Члени-засновники УВАН зворушилися на діяльність М. Грушевського в межах Історичної секції ВУАН у 1920-ті рр. Також взято було і систему поділу на секції наукових знань (історико-філософсько-філологічні, соціально-економічні та точні науки і медичні дисципліни), яка існувала і в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові, Українському науковому товаристві у Києві та ВУАН, котру розробив М. Грушевський. У своїй діяльності УВАН взяла на озброєння наукову схему історії України, розроблену Михайлом Грушевським. Так, у своїх дослідках УВАНівські вчені розробляли історію ХІХ – початку ХХ ст., як початку модерного часу і постання

й обґрунтування національної ідеології новітнього періоду. Особливо це помітно у творчості О. Оглоблина, О. Прицака, Ю. Шевельова, В. Міяковського. Отже, батьки-засновники УВАН взорувалися на концепцію М. Грушевського щодо своєї попередниці – УАН в Києві до її розгрому в період сталінщини.

Джерела та література

(1946). *Бюлетень УВАН*. Авґсбург.

(1947). *Літопис УВАН*. Авґсбург.

Гирич, І. (2013). В. І. Вернадський і питання українського державотворення. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 18, 64–72.

Гирич, І. (2012). Наукове товариство ім. Шевченка як суспільно-політичний проект Михайла Грушевського. *Вісник НТШ*, 47, 19–24.

Гирич, І. (1996). М. Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кінця ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. *Український історик*, 1–4 (128–131), 142–187.

АМ УВАН – Архів-Музей УВАН (США, Нью-Йорк).

References

(1946). *Biuletyn UVAN – UVAN Bulletin*. Avgsburg [in Ukrainian]

(1947). *Litopys UVAN – Annals of UVAN*. Avgsburg [in Ukrainian]

Hurych, I. (2013). V. I. Vernadskyi i pytannia ukrainskoho derzhavotvorennia [V. I. Vernadskyi and the question of Ukrainian state formation]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics*, 18, 64–72 [in Ukrainian]

Hurych, I. (2012). Naukove tovarystvo im. Shevchenka yak suspilno-politychnyi proekt Mykhaila Hrushevskoho [Scientific Society named after Shevchenko as a socio-political project of Mykhailo Hrushevskiy]. *Visnyk NTSh – Bulletin of the National Academy of Sciences*, 47, 19–24 [in Ukrainian]

Hurych, I. (1996). M. Hrushevskiy i S. Yefremov na tli suspilno-politychnoho zhyttia kintsia XIX – 20-kh rr. XX st. [M. Hrushevskiy and S. Efremov against the background of the social and political life of the end of the 19th – 20s of the 20th century.]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 1–4 (128–131), 142–187 [in Ukrainian]

АМ УВАН – Arkhiv-Muzei UVAN (SShA, Niu-York) [UVAN Archive-Museum (USA, New York)] [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.*